

**CARTE ROMÂNEASCĂ VECHĂ (SECOLUL AL XVII-LEA)
ÎN COLECȚIILE INSTITUTULUI DE CERCETĂRI
ECO-MUZEALE TULCEA. CONSIDERAȚII**

Lăcrămioara Manea

Oricare dintre categoriile de piese din componența colecțiilor unui muzeu relevă un adevăr petrecut. La fel, și cartea are un rol hotărâtor în existența unei literaturi sau a unei istorii, prezența ei antrenând un complex de factori într-un domeniu unde cuvântul scris este suveran. O carte reprezintă o scriere cu durata ei; ea poate să deschidă un drum propagând esența unei epoci întregi.

Cultura slavonă sprijinită de Biserica din Constantinopol, care vedea în slavonism un scut de apărare împotriva catolicismului, primește cea mai puternică lovitură prin cărțile tipărite la noi în limba română, începând de la mijlocul secolului al XVI-lea. Este cunoscut că primul tipograf care a tipărit în limba română a fost Filip Moldoveanu; venind la Sibiu pe la 1521, acesta a creat un climat propice dezvoltării culturii noastre naționale. În atelierul lui Lukas Trapoldner a imprimat trei cărți: prima a fost un catehism cu influență luterană - *Catehismul românesc*¹ [Sibiu, 1544], din care nu s-a mai păstrat nici un exemplar; au urmat un *Tetraevanghel slav*² [Sibiu], 1546, care reproduce textul din 1512 și pe care se vede xilogravată stema orașului Sibiu, și *Evangheliarul slavo-român*³ [Sibiu, c. 1551/1553], acesta din urmă fiind astăzi cea mai veche tipăritură cu text românesc care se păstrează.

¹ *BRV* I - 5, p. 21-2.

² *Ibidem* IV - 2, p. 2-3 (Adăugiri); autorii *BRV*-ului au localizat tipografia în Moldova, dar, de fapt, este vorba de ținutul natal al tipografului.

³ Nu apare în *BRV*. Unicul exemplar cunoscut, păstrat la Sankt-Petersburg, a aparținut voievodului Gheorghe Ștefan (Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 45).

Au continuat Coresi și ucenicii săi, care au tipărit la Brașov cărți religioase traduse în limba română, desigur, unele cu influențe ale Reformei, altele chiar cu atacuri ale Contrareformei, prima carte fiind *Întrebare creștinească*¹ (1559), un catehism din care s-a mai păstrat doar un fragment de 11 file. Tipăriturile românești cuprindeau învățături, explicații, dispoziții de drept canonic și moral; erau cărți de învățatură, de lectură la strană pentru către dascăli și cântăreți ai Bisericii, ele neintrând în oficierea strictă a ritualului de către preoți. Cărțile coresiene erau citite în biserici, erau ascultate de neștiutorii de carte și înțelese de către toți românii².

Mai mult, Coresi nu a fost doar tipograf, ci și editor, care și-a vândut și răspândit cărțile prin comerț. La soborul ținut la Cluj, în decembrie 1570, preoții au fost avizați să aducă bani pentru a cumpăra *Psaltirea românească*³ (1570), cu un florin, și *Liturghierul-Diaconar*⁴ (1570), cu „32 denari”⁵.

Despre activitatea tipografică a lui Coresi, istoricul P.P. Panaitescu afirma: „Activitatea tipografică în limba română condusă de Coresi la Brașov se explică în mare parte prin legăturile acestui centru meșteșugăresc și comercial cu Țara Românească și cu Moldova. Tipografia condusă de Coresi a fost adusă la Brașov din Țara Românească, el însuși era un meșter tipograf din această țară, și avem dreptul să afirmăm, ținând seama de poziția economică a Brașovului, că și cărțile tipărite de dânsul au fost deopotrivă destinate Transilvaniei, dar și țărilor de peste munți”⁶.

Motivează același autor că scrisul în limba română, în secolul al XVI-lea, s-a datorat în primul rând orășenilor, care erau știutori de carte românească, pătura socială care a înlesnit opera de traduceri în românește⁷.

Sfârșitul secolului al XVI-lea și primele decenii ale secolului al XVII-lea, cu domnii scurte, războaie, tulburări interne și boierimea care încă predomina social și economic, nu au fost favorabile pentru continuarea acțiunii de tipărire și de promovare a cărții românești, începută în Transilvania. Dar nu încetează orice activitate culturală, continuându-se

¹ BRV IV - 4, p. 6-7 (Adăugiri).

² D. Simonescu, Gh. Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981, p. 35-36.

³ BRV I - 16, p. 54-56; *Ibidem* IV - 16, p. 171.

⁴ *Ibidem* IV - 9, p. 12 (Adăugiri).

⁵ Simonescu, Buluță, *op.cit.*, p. 38.

⁶ P.P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 152.

⁷ *Ibidem*, p. 180.

traducerea de cărți românești și de copiere de texte românești vechi, precum Matei al Mirelor, care a compus multe lucrări și a copiat altele, la Târgoviște, în perioada 1605-1625¹.

Așadar, biruința limbii poporului nu a putut fi împiedicată, ci doar întârziată până spre mijlocul secolului al XVII-lea. Acest secol din istoria tiparului înregistrează două etape de evoluție, fiecare cu aspecte și particularități proprii, anume 1635-1656 și 1673-1716.

Detalii cu privire la împrejurările în care s-a reluat activitatea tipografică în Țara Românească cunoaștem din predoslovnia primei cărți tipărită în slavonește în timpul lui Matei Basarab (1632-1654), *Molitvenic* (Câmpulung, 1635), unde citim: „O astfel de foamete ni s-a arătat nouă de pretutindeni viind, deci vădit din pricina împuținării sfințelor cărți”². Cărțile împuținându-se, voievodul a dispus reintroducerea tiparului în țară, fapt care s-a realizat datorită ajutorului primit din partea lui Petru Movilă.

S-a apreciat că politica tipografică a lui Matei Basarab a urmărit trei ținte: să substituie limbii slavone, ca limbă de cult, limba română; să afirme, prin cartea slavă, un fel de hegemonie culturală între popoarele vecine de limbă slavă, care nu puteau tipări; să întărească, prin tipărirea cărților juridice, poziția clasei conducătoare, pedepsindu-i pe țărani pentru abateri care lezau privilegiile feudale³. Matei Basarab a tipărit atât cărți pentru toți românii, cât și cărți slavonești pentru ortodocșii din Peninsula Balcanică. Cu toate aceste ultime încercări, se constată decăderea tot mai pronunțată a culturii slavone.

În Moldova, prima tipografie s-a organizat cu același ajutor kievean, la insistențele lui Varlaam, mitropolitul țării, care avea gata pentru tipar, încă din anul 1637, *Cazania* sa. Cartea munteană și moldoveană tipărită în prima jumătate a secolului al XVII-lea s-a menținut pe linia tradițională a culturii feudale, un tradiționalism ce pare mai pronunțat în Muntenia, unde s-au tipărit în românește numai cărți de predici, *Evangheliile învățătoare*, precum și lucrări juridice: *Pravila* de la Govora (1640) și *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652). În schimb, în Moldova, tot ceea ce s-a imprimat în această perioadă la Iași este în limba română, cea mai prețioasă lucrare fiind,

¹ Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Târgoviștea - vechi centru tipografic românesc*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, p. 29.

² *BRV* IV - 35, p. 184.

³ Simonescu, Petrescu, *op. cit.*, p. 33.

fără îndoială, *Cazania* lui Varlaam¹. Prin conținut, prin forma grafică deosebită, prin frumusețea graiului, cartea a înregistrat o răspândire mai mare decât oricare altă carte românească veche.

Așadar, numeroasele tipărituri românești din ambele principate dovedesc că limba națională reintră în drepturile ei. Cărțile de legi, de ritual bisericesc, cărțile de dogmă creștină și de predici ne arată că limba românească se introduce timid în Biserică și în dregătoriile judecătorești.

Același spirit înnoitor a caracterizat și activitatea tipografică din Transilvania, lucru care se explică prin existența unei tradiții deschise de Coresi, precum și datorită ajutorului primit de peste munți. Un calcul aproximativ al cărților tipărite în Țările Române în prima jumătate a secolului al XVII-lea, respectiv între anii 1635-1656, ne sugerează o activitate destul de bogată. S-au tipărit 43 de cărți, din care 23 în limba română, 13 în slavonă, 5 în limbile slavonă și română și 2 în limba greacă².

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea se plasează începuturile literaturii în limba română și introducerea limbii române în Biserică, care avea să se impună ca limbă liturgică abia în primele decenii ale secolului al XVIII-lea prin traducerea integrală a textelor, inclusiv a imnografiei liturgice. Procesul a culminat cu tipărirea la Târgoviște a *Octoihului*³ (1712), apoi a *Catavasierului*⁴ (1714), iar, în anul 1715, a *Ceaslovului*⁵ și a celei de-a doua ediții a *Catavasierului*⁶, cărți de strană având și textul cântărilor în limba română⁷.

Cea de-a doua etapă a tiparului stă sub semnul domniilor lui Șerban Cantacuzino (1679-1688) și Constantin Brâncoveanu (1688-1714), care s-au implicat în efortul pentru introducerea limbii române în Biserică. Un număr de 24 de ediții scoase în Țara Românească în această perioadă au fost finanțate de cei doi domnitori, fiind oferite în dar bisericilor și credincioșilor⁸.

¹ Șchiau, *op.cit.*, p. 47-48.

² *Apud* Șchiau, *op.cit.*, p. 49.

³ *BRV* I - 162, p. 485-486; *Ibidem* IV - 162, p. 223.

⁴ *Ibidem* IV - 50, p. 41-42 (Adăugiri).

⁵ *Ibidem* I - 170, p. 495-497; *Ibidem* IV - 170, p. 223.

⁶ *Ibidem* IV - 53, p. 43 (Adăugiri).

⁷ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998, p. 28.

⁸ *Ibidem*, p. 31.

Programul editorial privind literatura liturgică s-a extins, cum bine se știe, și în Transilvania, unde s-au editat cărți românești cu sprijinul aceluiași domn muntean, Constantin Brâncoveanu. În prefața *Chiriacodromionului* de la Bălgrad (1699), tipograful Mihai Ișvanovici vorbește despre „ajutoriu nelipsind și de la prealuminatul și înălțatul biruitoriu al toatei Uggrovlahii...”¹.

Tot acum pătrunde puternic limba greacă în viața socială, datorită creșterii rolului grecilor în societatea românească, pe fondul unor mutații politice și economice favorabile acestora. Acest aspect este oglindit și de activitatea tipografică din Principate; astfel, în perioada 1678-1716, de sub teascurile tipografiilor din București, Iași, Snagov, Râmnic și Târgoviște, adică în aproximativ jumătate din centrele tipografice românești, au ieșit 41 de titluri în limba greacă din 136 editate².

Pe de altă parte, limba greacă a permis intelectualilor români întoarcerea la izvoarele teologice grecești, fenomen cu deosebite implicații în cultura și spiritualitatea neamului. Limba literară și lexicul au căpătat noi valențe prin efortul cărturarilor români de a traduce textele originale în graiul accesibil poporului.

Unitatea de neam și de limbă reprezintă fundamentul vieții culturale în Țările Române în secolul al XVII-lea - susținută prin tipărirea și circulația cărților românești -, cum bine se afirmă chiar în prefețele acestora. Tipograful munteni și moldoveni și, o dată cu aceștia, patronii lor s-au străduit să scoată din teascuri cărți adresate tuturor românilor. De pildă, mitropolitul Teofil al Țării Românești, în predosloviea *Pravilei* de la Govora (1640), lucrare ce a fost tipărită și într-o ediție specială pentru Transilvania, afirma: „Socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor; cu aceai cugetai și eu robul domnului meu Iisus Hristos să scoț ceastă carte, anume pravila pre limba rumânească, sfinților voastre frați duhovnici rumânești carii sunteți păstori oilor celor cuvântătoare a turmei lui Hristos”³.

Tipărită din porunca și cu cheltuiala lui Vasile Lupu, *Cazania* lui Varlaam (1643), se adresează „cătră toată semenția romenească”. Cele două prefețe ale lucrării, *Cuvânt împreună cătră toată semenția romenească* și *Cuvânt cătră cetitoriu*, scrise de Varlaam (deși prima este redactată în

¹ BRV I, p. 375.

² Bădără, *op.cit.*, p. 22.

³ BRV I, p. 109.

numele domnitorului Vasile Lupu), scot în evidență strădaniile mitropolitului Varlaam de a se face auzit de către toți românii.

În *Liturghia* de la București (1680), este viu exprimată în predoslovie, de către mitropolitul Teodosie, ideea unității poporului român: „Între Rumâni ce zicem, cuprindem și pre Moldoveni, că tot dintr-o fântână cură”¹.

Conștiința de neam, demonstrată cu prisosință și de aceste tipărituri, a fost o realitate neîntreruptă, chiar dacă manifestarea ei nu este surprinsă în scris decât uneori. În această situație este ușor de înțeles de ce produsele materiale și spirituale treceau cu ușurință munții, iar schimbul de tipărituri și învățați dintr-o țară în alta continuă și se intensifică. Conștiința de neam explică, în mare parte, circulația intensă a cărții românești vechi, chiar și atunci când autoritățile habsburgice au luat măsuri aspre cu privire la libertatea de răspândire a cărților muntene sau moldovene în Transilvania².

De altfel, sentimentul de apartenență la comunitatea ortodoxă este exprimat și prin susținuta activitate a domnitorilor munteni și moldoveni de sprijinire și ajutorare a bisericilor acesteia din Transilvania, unde Biserica Ortodoxă era considerată tolerată, precum și din Imperiul otoman, în speță din Dobrogea.

După aceste precizări grăitoare, le considerăm noi, din istoria tiparului românesc de-a lungul secolelor al XVI-lea – al XVII-lea, lucrarea de față își propune să descrie și să facă anumite considerații cu privire la colecția de carte românească veche din patrimoniul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea.

Cum era firesc, cartea românească a circulat intens și în Dobrogea, în ciuda vicisitudinilor unei ocupații otomane de peste patru secole și jumătate, pentru că românii dobrogeni au avut dorință pentru luminare spirituală, împlinită cu mari sacrificii prin înființarea de școli și biserici în localități, cu mult înaintea Războiului de Independență desfășurat între anii 1877 și 1878.

De altfel, au existat mai mulți factori, cum sunt cadrul natural și istoric, transhumanța, biserica, școala ș.a., care au determinat diverse căi și mijloace de pătrundere a cărții românești în Dobrogea. Practica religioasă în sine și nevoile de instruire au făcut necesară prezența cărților scoase din tiparnițele românești din stânga Dunării, aspect interpretat și ca o consecință a lipsei oricăror posibilități oficiale de înființare a unei tipografii și de

¹ *Ibidem* I, p. 234 nota 1.

² Șchiau, *op.cit.*, p. 81.

realizare a unor tipărituri românești în provincia dintre Dunăre și Mare înainte de 1879¹. Căile și mijloacele de pătrundere a cărții românești în Dobrogea au avut la bază relațiile permanente ale Dobrogei cu toate teritoriile românești de la stânga Dunării, pe de o parte, legătura cu Țara Românească și Moldova, iar, pe de altă parte, legătura cu Transilvania, mai ales prin intermediul mocanilor. Despre existența acestora în Dobrogea există indicii sigure încă din secolul al XVI-lea. Cărțile bisericești erau purtate de păstorii din Transilvania, care făceau uneori negoț cu acestea.

Raporturile au fost însă întotdeauna mai strânse cu Țara Românească, datorită faptului că Dobrogea fusese parte integrantă a acestui stat în timpul lui Mircea cel Bătrân, cât și datorită învecinării, pe latura cea mai lungă a provinciei, cu Dunărea, care a avut menirea de a-i apropia pe români. Schimburile culturale ce s-au consumat între aceste două teritorii au avut un curs ascendent și au fost direcționate din ambele sensuri, într-un raport de reciprocitate².

Un aspect important al acestor relații culturale îl constituie prezența în Dobrogea a unui mare număr de cărți în limba română³ ieșite din tiparnițele Țării Românești (Târgoviște, București, Snagov, Buzău, Râmnic), într-o perioadă în care de tipografiile dobrogene nu putea fi vorba. Astfel, în biblioteca Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea se păstrează 58 de titluri (din care șase dublete) de carte românească veche. Dintre acestea, 20 au văzut lumina tiparului în diverse centre tipografice din Țara Românească, 8 au fost imprimate în Moldova, alte 8 în Transilvania, iar 16 s-au tipărit în tipografiile din străinătate: Uniev, Lipsia, Viena, Sankt-Petersburg și Buda.

Este de presupus că numeroasele danii făcute bisericilor din dreapta Dunării de către domnitorii români au cuprins și cărți necesare serviciului religios, ceea ce e firesc, dacă ținem seama de faptul că Biserica Ortodoxă

¹ Prima tipografie tulceană, „Aurora Dobrogei”, avându-i ca directori-proprietari pe A. Fridmann (1879-1883) și D. Brănișteanu (1883-1891), a editat, la 22 iunie 1879, întâia publicație românească locală, intitulată „Steaua Dobrogei - Foie intereselor locale”, un săptămânal de format mic, care a văzut lumina tiparului până în anul 1891 (Petru Zaharia, *100 de ani de presă tulceană (1879-1979)*, București, 1979, p. 11-12).

² Tudor Mateescu, *Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, nr. 9-10, 1975, p. 1124.

³ Se păstrează în prezent câteva sute de exemplare de carte românească în vechile biserici, mănăstiri și în alte instituții laice din nordul Dobrogei (teritoriul județului Tulcea).

era pe atunci, pentru românii dobrogeni, una dintre principalele arme de apărare a ființei naționale.

Apreciem că circulația și folosirea cărților în Dobrogea începe cel puțin din secolul al XVII-lea de când datează unele dintre ele, păstrate până astăzi în anumite colecții¹.

Multe dintre aceste cărți nu au mai ajuns până în zilele noastre, datorită, în primul rând, distrugerilor provocate de războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la care s-au adăugat jafurile cerchezilor din secolul al XIX-lea, ce au vizat în special lăcașurile creștine de cult.

Revenind la colecția de carte românească veche (1643-1830) a Institutului Tulcean, precizăm că 10 volume sunt de secol al XVII-lea, 21 de volume tipărite în secolul al XVIII-lea și 27 de cărți românești vechi pentru intervalul anilor 1801-1830. Dacă avem în vedere însemnătatea istorică, legăturile originale, însemnările aflate pe spațiile albe ale foilor, marginal sau în interiorul scoarțelor, legate de anumite evenimente istorico-sociale și însemnări privind circulația și posesiunea cărților, ex-librisuri deosebite, putem aprecia că este vorba de o colecție prețioasă.

În ceea ce privește tipăriturile din secolul al XVII-lea, șase au fost imprimate în Țara Românească (Târgoviște - 1; București - 2; Snagov - 2; Buzău - 1), una în Moldova (Iași), două în Transilvania (Bălgrad) și una în Polonia, la Uniev.

Majoritatea sunt în limba română, mai puțin *Evanghelia greco-română* (București, 1693), bilingvă (cu text paralel), exceptând tipăriturile în limbile slavonă și română, în care indicațiile tipiconale și Sinaxarul sunt traduse în românește, iar partea de imnografie în limba slavonă, texte considerate stadii de evoluție a traducerii în limba română pentru o parte a literaturii liturgice, despre care am amintit anterior.

Ca metodologie de descriere a cărților am folosit ISBD (A) începând cu stabilirea titlului uniform, menționarea în paranteze drepte a paginilor nenumotate (de început și sfârșit, după caz) și scoțând în evidență atât unele note de ediție (note generale), cât mai ales elementele particulare fiecărui exemplar în parte - legătura, starea de conservare, însemnări,

¹ De exemplu, *Cazania* lui Varlaam (Iași, 1643) și *Biblia* (București, 1688) se păstrează, câte un exemplar din fiecare, în colecțiile mănăstirii Celic-Dere și ale ICEM Tulcea. Până în prezent, din păcate, nu a fost depistată carte românească de secol al XVI-lea în județul Tulcea.

ex-librisuri, circulație (note specifice). Pentru notele generale s-au făcut unele precizări desprinse din cataloagele de bază - *BRV*, *CBRV* - și lucrarea specialistului D. Râpă-Buicliu ori au fost adăugate noi elemente de descriere constatate în urma cercetării exemplarelor (ex. numerotări greșite de paginație, note de conținut etc.). În ceea ce privește notele specifice, o atenție deosebită a fost acordată stării de conservare a volumelor și identificării exemplarelor incomplete. Au fost indicate eventualele pagini lipsă, unele completări manuscrise, inserarea de foi albe la relegarea cărților, descrierea legăturii, transcrierea însemnărilor.

Cea mai veche este *Cazania* lui Varlaam, 1643, tipărită la Iași, în tipografia înființată de Vasile Lupu în anul 1642.

▪ **Cazania lui Varlaam (română) Iași, 1643**

Carte românească de învățătură: Dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svânți Mari / cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul. - din multe scripturi tălmăcită din limba sloveniasca pre limba Romeniască / de Varlaam. - (Iași: În Tipariul Domnesc. În Mănăstirea a Trei S[feti]teli, 1643). - [1], 384, 114, [4] f.: 23 il.; In folio (28 x 20 cm); 19, 28 R (25 x 13 cm)¹

NOTE GENERALE

Cercetătorii au identificat analogii ale textului *Cazaniei* cu textele unei serii de izvoare imprimare și manuscrise din cadrul literaturii omiletice bizantine, grecești, slave și românești din secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea, utilizate de Varlaam (Dan Râpă-Buicliu).

Exemplarul este tip „imprimat B”, cu încadrarea titlului într-o xilogravură semnată Ilia, datată 1642: sus, în centru, Iisus Hristos binecuvântând, în colțuri cei patru evangheliști Matei, Marcu, Luca și Ioan; în dreapta, Sf. apostol Pavel și Sf. Parascheva; în stânga, Sf. apostol Petru și

¹ Cota: CRV XVII 3 IV; *BRV* I - 45, p. 137-143; *Ibidem* IV - 45, p. 190; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 169; Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta I (1536-1830)*, Galați, Editura Alma, 2000, p. 153-161; *Bibliografia românească veche: îmbogățită și actualizată*, vol. I (A-C), Târgoviște, 2004, nr. 251, p. 172-173.

Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, iar jos, marii dascăli Vasile, Grigore și Ioan Zlatoust.

Lucrarea conține două părți: partea I a *Cazaniei* având 382 f. num. (cu greșeli), de la 1 la 384, cuprinde 54 „Învățăături” ale Triodului, ale Penticostarului și ale celor 32 de Duminici după Rusalii; partea a II-a, cu 116 f., cuprinde 21 de cazanii la „praznicele lunilor preste an, împărătești și a svenți mari” - texte cu conținut hagiografic și panegiric (Dan Râpă-Buicliu).

În 1699 s-a reeditat textul *Cazaniei* sub titlul *Chiriadromion*¹.

Numerotări greșite de paginație: partea I - f. 22 num. greșit 20; f. 26 num. greșit 29; f. 58 num. greșit 59; f. 172 num. greșit 171; f. 177 num. greșit 176; f. 245 num. greșit 247; f. 247 num. greșit 245; f. 248 num. greșit 249; f. 249 num. greșit 251; f. 250 num. greșit 251; f. 251 num. greșit 252; f. 252 num. greșit 253; f. 253 num. greșit 254; f. 254 num. greșit 255; f. 255 num. greșit 257; f. 256 num. greșit 260; f. 257 num. greșit 259; f. 258 num. greșit 260; f. 259 num. greșit 261; f. 260 num. greșit 262; f. 261 num. greșit 263; f. 262 num. greșit 264; f. 263 num. greșit 267; f. 264 num. greșit 266; f. 265 num. greșit 267; f. 266 num. greșit 268; f. 267 num. greșit 269; [...] f. 382 num. greșit 384; partea a II-a - f. 20 num. greșit 21; f. 21 num. greșit 29; f. 92 num. greșit 95; f. 97 num. greșit 93 și f. 110 num. greșit 113.

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: ulterioară (1839-1840, cf. însemnare), din piele brună pe lemn, cu ornamente florale presate la rece; două închizători metalice; cotor cu patru nervuri profilate, pentru care s-a folosit o piele mai deschisă la culoare.

STARE DE CONSERVARE: exemplar incomplet, cu lipsă f.[2-3] de la început și f. 115-116 din partea a II-a (inclusiv xilografura de pe f. 116). Hârtie îmbrunită parțial, primele și ultimele foi cu ușor atac de carii, depozite de ceară, restaurări empirice; o închizătoare ruptă.

EX-LIBRISURI: etichetă „Ex libris Brancovan”, realizată de Gr. Stern la începutul secolului al XX-lea. Ex-librisul reproduce stema-călăreț a lui Constantin Brâncoveanu, aflată pe diploma de conte al regatului Ungariei, și aparține Anei-Elisabeta Brâncoveanu, căsătorită contesă de Noailles. (pe coperta 1 interior)

¹ Un exemplar se află și în colecția noastră.

ÎNSEMNĂRI: *Această svântă carte / kniga ocitelnu / este a lui popa / Vâscu din Visul? / și o au cu[m]părat dereptu 14 / florinți în zias lui / Apafi Mihail Craiul Ardealului / și cine o va fura să fie treclit și pro / clit cu toată casa lui. [...] 1688* (însemnare de cumpărare și afurisenie, cu alfabet chirilic, în partea de jos a foilor 167v, 168r, 169r, 170r, 171r, 172r, 173r, 175r, 176r).

Anul 1839. Această Cazanie s-au legat cu plata lui Tudora Zogyer schi [...] Mihailă [...] Andras, 28 mai 840 [...] (însemnare ilizibilă cu privire la legarea cărții, alfabet de tranziție, f. 318v).

PROVENIENȚA: achiziție Melania Ionescu-Nicoară, București, 1979.

Conform însemnărilor din secolele al XVII-lea și al XIX-lea, cartea a circulat din Moldova în Transilvania, iar la începutul secolului al XX-lea a intrat în posesia principesei Ana-Elisabeta Brâncoveanu, căsătorită contesă de Noailles, de fapt, celebra scriitoare franceză Anne-Elisabeth de Noailles (1876-1933)¹.

Activitatea tipografiei domnești din Iași și-a încetat activitatea în anul 1647, datorită frământărilor politice pe care Moldova le-a cunoscut la mijlocul secolului al XVII-lea, urmate de alungarea de la tron a lui Vasile Lupu și retragerea lui Varlaam la mănăstirea Secu.

Însă dezvoltarea vieții spirituale în a doua jumătate a acestui secol impunea prezența cărții tipărite, încercându-se comenzi de imprimare la tipografiile comunităților ortodoxe din Polonia. După eșecul proiectului Ducăi-Vodă, mitropolitul Dosoftei a tipărit la Uniev, în anul 1673, două ediții², anume *Psaltirea în versuri*³ și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, ultima aflându-se și în colecțiile noastre. Câțiva ani mai târziu, în 1679, Dosoftei a pus în funcțiune o tipografie la Iași, dar Biblioteca Institutului de Cercetări Eco-Muzeale nu deține nici un exemplar scos în vreuna dintre cele trei tipografii ieșene care au activat la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

¹ Poate a existat chiar o legătură între Ana-Elisabeta Brâncoveanu și Melania Ionescu-Nicoară, de la aceasta din urmă ICEM Tulcea achiziționând, în anul 1979, trei exemplare de carte românească veche cu același ex-libris Brancovan.

² Bădără, *op. cit.*, p. 84.

³ *BRV* I - 65, p. 209-214.

▪ **Acatist (slavonă, română) Uniev, 1673**

Prečestnyi Akathjstŭ i Molebenŭ Prestĕi Bci: Kanonŭ Voskr[e]senŭ i pročĕ sp[o]stelnyĕ mol[e]by, kŭ G[o]s[po]du n[a]š[e]mu I[isu]s Chr[i]stu / tălmăcită de pre limba slovenească pe limba rumâniască cu osteneala preasfințitului Dosoftei. - (Uniev: În Mănăstirea Unievului, 1673). - 47 f.: 1 il.; In -8 mare (19 x 16 cm); 19 R (16 x 12 cm)¹

NOTE GENERALE

Conform *BRV*, majoritatea au circulat legate cu *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei. Exemplarul nostru nu face parte dintr-un colligat.

Numerotări greșite de paginație: f. 32 num. greșit 30.

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: originală, din pergament.

STARE DE CONSERVARE: bună; exemplarul are lipsă f. 48. În anul 2000 s-a intervenit asupra blocului cărții, fără ca legătura să fie îndepărtată: desprăfuire, stopat atacul ușor de carii, îndepărtat depozite ceară.

PROVENIENȚA: achiziție anticariat București, 1977.

Poate cel mai important centru tipografic în secolul al XVII-lea a fost Bălgradul, unde s-a imprimat numai în limba română, începând din anul 1640² până la 1656, iar, după o întrerupere de aproximativ trei decenii, activitatea tipografică s-a reluat în sediul Mitropoliei, unde s-au tipărit alte nouă lucrări, în intervalul 1684-1702.

În anul 1648, în „Cetatea Belgradului” a văzut lumina tiparului prima traducere integrală a Noului Testament, legată de numele mitropolitului Simion Ștefan al Ardealului, mare cărturar aflat în serviciul ridicării culturale a neamului său. Traducerea a fost făcută de ieromonahul Silvestru, venit din Țara Românească. Textului tradus de el i s-au adus

¹ Cota: CRV XVII 6 II; *BRV* I - 66, p. 215; *Ibidem* IV 65-66, p. 202; *Bibliografia românească veche: îmbogățită...*, nr. 2, p. 9-10.

² Prima carte imprimată aici este *Catehismul calvinesc*, 1640 (*BRV* I - 38, p. 107).

îmbunătățiri substanțiale de către Simion Ștefan, deoarece a găsit „multă lipsă și greșiale în scriptura lui pentru neînțelesul limbiei și cărții grecești”¹.

În *Predoslovie către cetitori*, atribuită mitropolitului Simion Ștefan, acesta subliniază necesitatea tipăririi de cărți pentru toate țările române și crearea unei limbi literare unice, care să fie înțeleasă de toți românii².

▪ Biblia N.T. (româna) Bălgrad, 1648

Noul Testament: sau împăcarea, au leagea noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru / Cu îndemnarea și porunca a Măriei Sale Gheorghie Racoți, Craiul Ardealului. - Izvodit den izvod grecescu și slovenescu pre limba Rumânească.- (Bălgrad [Alba-Iulia]: În Tipografia Măriei Sale, 1648). - [6], 320 f.: 2 il.; In folio (28,5 x 19 cm); 34 R (23,5 x 14 cm)³

NOTE GENERALE

Pentru prima dată s-a practicat glosarea marginală pe fiecare pagină, datorată mitropolitului Simion Ștefan, dar și celorlalți traducători. Pe lângă cele două predoslovii de pe foile liminare, lucrarea conține alte 23 de predoslovii, considerate de traducătorii N.T. drept introduceri pentru fiecare capitol mai important, existente în textul propriu-zis.

Relativ recent, cercetătorul Dragoș Morărescu i-a identificat pe Mihai Zugravu și Rusu Sibiel ca tipografi și xilogravori ai N.T. În cadrul cu fructiera de pe masă (gravura Sf. Treime - f.[4]v) apar inițialele „M.Z.”, monograma în care este identificat Mihai Zugravu⁴.

Numerotări greșite de paginație: f. 30 num. greșit 25; f. 92 num. greșit 93; f. 93 num. greșit 94; f. 94 num. greșit 95; f. 106 num. greșit 108; f. 163 num. greșit 165.

¹ *Ibidem* I, p. 169.

² Șchiau, *op. cit.*, p. 123.

³ Cota: CRV XVII 4 IV; BRV I - 54, p. 165-170; Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 167-173; *Bibliografia românească veche: îmbogățită...*, nr. 89, p. 73-74.

⁴ D. Morărescu, *Xilografii necunoscuți: Mihai Zugravu*, în „Biblioteca”, 1-2, 1985, p. 54.

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: ulterioară, din pânză pe lemn; cotor cu patru nervuri profilate.

STARE DE CONSERVARE: bună; exemplar restaurat, incomplet cu lipsă f. 7, f. 115-116, f. 133, f. 319 și f. 321-330. După restaurare, primele [6]f. au fost legate greșit astfel: f. [1], [2], [5], [6], [3], [4]. Foile 108-109 legate greșit între foile 113 și 114. Foile 176-199 legate greșit după f. 219. Urmează foile 142-175 legate greșit între f. 199 și 220.

EX-LIBRISURI: pe f.titlu, două ștampile cu tuș negru, „Ex libris J.A.Zane”.

PROVENIENȚA: achiziție anticariat București, 1977.

Timp de un deceniu (1689-1699), tipografia mitropolitană din Bălgrad își încetează activitatea, fiind reluată în anul 1699, o dată cu imprimarea a două lucrări cu caracter ortodox: *Bucoavna*¹ și *Chiriadromionul*, carte de predici reproducând în mare *Cazania* lui Varlaam². Hârtia utilizată la tipărirea acestuia din urmă, după filigranul „cal și călăreț” (5 x 6 cm), este de proveniență franceză, din secolul al XVI-lea. Cercetătoarea Sofia Știrban ajunge la concluzia că tipografia de la Alba-Iulia folosea în secolul al XVII-lea hârtie de import din Țara Românească, aceasta provenind de la mori franțuzești, hârtie stocată probabil în cancelaria domnească sau în scriptoriile mănăstirești³.

▪ **Biblia N.T. Evanghelie (română) Bălgrad, 1699**

Chiriadromion sau Evanghelie învățătoare: care are întru ea cazanii la toate duminicile preste an, și la praznicele domnesci, și la sfinții cei numiți / cu blagoslovenia preasfințitului kir Athanasie Mitropolitul. - acum întâi întru acesta chip așezată și tipărită / de Mihai Iștvanovici

¹ BRVI - 113, p. 369-370.

² Bădără, *op.cit.*, p. 96.

³ Sofia Știrban, *Un aspect al relațiilor culturale dintre Țara Românească și Transilvania: exportul de hârtie*, în „Apulum”, XXVII-XXX, 1993, p. 168.

tipograful. - (Bălgrad [Alba-Iulia]: În Sfânta Mitropolie, 1699). - [2], 415 f.;
In folio (29,5 x 19,5 cm); 31 R (21 x 14 cm)¹

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: ulterioară, din pânză pe carton.

STARE DE CONSERVARE: bună; exemplar restaurat.

ÎNSEMNĂRI: *Să știe de această sfântă carte / precum o au cumpărat satul în 20 de florinți / iar eu Dumbravă am dat singur pre această sfântă carte / 5 florinți și 25 de bani ca să aibu pomeană / până unde va trăi această sfântă carte, / pre Dumbravă și pe femeia lui, Salomie? / Eu Gligorie din uliță am dat / singur 4 florinți de am / agiutorit. Căci am luat-o / această sfântă carte ca să-mi fie pom/ mană mie și soți[e] mi[ele], / Ioana și băieților mei / văleat 1705. / Scris-am eu Pătru Pop[a]? Toader din Urșua (însemnare de cumpărare, cu alfabet chirilic, în partea inferioară a filelor [1 - 2] și 1 - 12).*

PROVENIENȚA: achiziție anticariat București.

Doi români, Dumbravă și Gligorie, din satul Urșua (un sat din Transilvania), dau fiecare câte 5, respectiv 4 florini* pentru cumpărarea de către întreg satul a acestui *Chiriadodromion*, la șase ani de la tipărire, cu o sumă deloc de neglijat, care explică efortul financiar colectiv și dovedește marea dragoste de carte și limbă românească, prețuirea acordată unor astfel de bunuri².

Tiparnița de la Târgoviște a luat ființă în anul 1646, când Procop (Proca) Stanciovi și Radu Stoicovici au tipărit *Slujebnicul*³ în slavonește. Este posibil ca mutarea tiparniței de la Dealu la Târgoviște să fi început în 1646, cu atât mai mult cu cât Dealu a dat în 1647 ultima sa tipăritură, *Imitația lui Christos*⁴ a lui Thomas a Kempis. Meșterilor veniți cu Proca de la mănăstirea Dealu li se alătură alții, gravori talentați care semnează

¹ Cota: CRV XVII 11 IV; BRV I - 115, p. 372-377, 538; Râpă-Buicliu, *op.cit.*, p. 213; *Bibliografia românească veche: îmbogățită...*, nr. 93, p. 77-78.

* Florinul - monedă de argint folosită în Transilvania și echivalentă, în Țara Românească și Moldova, cu 213-222 de parale, în timp ce o para este echivalentul a 3 bani.

² Lăcrămioara Manea, *Însemnări consemnate pe cărți vechi românești*, în „Biblioteca Bucureștilor”, VII, nr. 11, 2004, p. 18.

³ BRV I - 51, p. 158.

⁴ *Ibidem* I - 52, p. 158-160.

ilustrațiile, unele originale, aparținând cărților tipărite la Târgoviște. Unul dintre aceștia este ucraineanul Theodor Tisevici¹.

După un total de șapte lucrări, Târgoviștea își încetează activitatea tipografică în anul 1652, într-un moment în care ținuta artistică a cărților românești era exemplară, ultima fiind cărticica numită *Târnosanie*². Abia în 1708, la mai bine de cinci decenii, este instalată, pe lângă mitropolia din Târgoviște, o nouă tipografie, mai bogată, mentorul din această perioadă fiind Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești³.

Însă un moment important din istoria tipografiei Mitropoliei din Târgoviște este pravila feudală *Îndreptarea legii* (1652). Lucrarea conține trei părți: prima și a doua parte a Nomocanonului, iar partea a treia cuprinde Teologia Sf. Părinți. Partea întâi conține mijloace barbare de penalizare a celor vinovați, mai ales de pedepsire a iobagilor. Partea a doua are un conținut de drept canonic: istoria Bisericii Răsăritului, a sinoadelor ecumenice, a soboarelor apostolești. Importanța lucrării crește și prin prezența mai multor mențiuni culturale: despre alfabetul slav, definiția gramaticii, nomenclatura dregătorilor etc.⁴. Ciclul de gravuri purtând semnătura lui Theodor Tisevici se constituie, în *Îndreptarea legii*, din reprezentările celor șapte soboare ecumenice. „Sunt ansambluri constituite din mai multe figuri, așezate în mai multe planuri, în concordanță cu legile simetriei. Siguranța realizării matriței și îndemânarea cu care se imprimă gravura dezvăluie o mână de maestru”⁵.

▪ *Îndreptarea legii (română) Târgoviște, 1652*

Îndreptarea legii cu Dumnezeu: Pravila sfinților apostoli, a ceale 7 Săboare și toate ceale nameastnice / Cu nevoința și userdia și cu toată cheltuiala a preasfințitului de Hristos kir Ștefan. - Iar acum de întâi prepusă toată depre ellipsește pre limba rumânească. - (Târgoviște: În Sfânta

¹ Ana Andreescu, *Arta cărții (cartea românească în secolele XVI - XVII)*, București, Editura Integral, 1997, p. 41.

² *BRV I* - 62, p. 204-206.

³ Simonescu, Petrescu, *op.cit.*, p. 41.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Andreescu, *op. cit.*, p. 45.

Mitropolie, 1652). - p. 9-794: 13 il.; In folio (28,5 x 18,5 cm); 36 R (24,5 x 15,5 cm)¹

NOTE GENERALE

Cercetătorii au identificat, între izvoarele utilizate, *Sintagma* lui Matei Vlastares, *Nomocanonul* lui Emanuel Malaxos, *Nomocanonul* lui Alexie Aristin din Rhodos, *Pravila* de la Iași (1646), *Răspunsurile* lui Anastasie al Antiohiei.

Lucrarea este tradusă din grecește de Daniil Andrean, care, în prima prefață, îi menționează ca traducători și pe Ignatie Petritzis și Pantelimon Ligaridis.

Numerotări greșite de paginație: p. 10 num. greșit 9; p. 15 num. greșit 16; p. 20 num. greșit 18; p. 51 num. greșit 54; [...] p. 237 num. greșit 233; p. 242 num. greșit 248 ș.a.

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: fără legătură; legătura originală (coperta 2 și cotorul din piele pe lemn, deteriorată, a fost înlăturată în anul 2000 și se păstrează independent de volum.

STARE DE CONSERVARE: proastă; exemplar incomplet cu lipsă [25]f., p. 1-8 și p. 795-796; pagini îmbrunite cu depozite de ceară, unele foi rupte parțial, colțuri file îndoite, urme de fostă umezeală, unele restaurări empirice.

ÎNSEMNĂRI: *Să știi de la Duca Vodă că iar den ce / știi și iar șădem la Căpenești² și [...] grămătic [...] Iar să știi văleat 7184 [1676]* (însemnare din vremea domniei lui Duca Vodă*, în josul p. 71, cu caractere chirilice).

Oricine va citi pă această sfântă carte / și nu o va păstra, acela nu va putea avea [i]ertare / de păcate, măcar de ar face multe bunătăți. /

¹ Cota: CRV XVII 5 IV; BRV I - 61, p. 190-203; *Ibidem* IV - 61, p. 201; Râpă-Buicliu, *op.cit.*, p. 174-177.

² Probabil satul Căpenești, jud. Gorj (N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România I - Țara Românească*, vol. 1, București, 1970, p. 169).

* Domnia Ducăi-Vodă în Țara Românească (1674-1678).

[semnătura indescifrabilă], 1848 (însemnare cu privire la protejarea cărții, p. 159, cu caractere chirilice).

Scris-am eu Radu log[o]făt din Cârstiian¹ sin Opri[i] / cându au scris fost-au în sat șáz[ă]tori văleat 7176 [1668]; Iar scriseiu să-s știe [în]tâmplându-să atunce / Scris-am eu Stanci[u] [...]; Pisatie pop[a] Radu ot brătuștie? iată / scrășu să să știe cându îmbla semeneci[i] / și satu[l] să răsăpise la văleat 7184 [1676] (însemnări care consemnează evenimente sociale, pe p. 536, cu caractere chirilice).

PROVENIENȚA: achiziție anticariat București, 1978.

Încă de la apariție, pravila feudală *Îndreptarea legii* s-a bucurat de o mare circulație printre români. Muntenii au consemnat în paginile exemplarului nostru evenimente care au reținut în mod deosebit atenția în anii 1668 și 1676. Este posibil ca după „risipirea” statului, cartea să fi fost purtată prin Țara Românească, judecând după consemnarea de pe pagina 71, făcută de un grămătic cu semnătura indescifrabilă².

În paginile următoare ne vom opri asupra activității tipografice din Țara Românească, reluată spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în centre precum București, Snagov și Buzău, grație activității lui Mitrofan și Antim Ivireanul, care au contribuit la desăvârșirea procesului de introducere a limbii române în cult.

În ceea ce privește Tipografia domnească din București, aceasta și-a început activitatea în anul 1687, în Sfânta Mitropolie, unde Mitrofan, fostul episcop de Huși refugiat în Țara Românească, când mitropolitul Dosoftei - al cărui discipol fusese - luase drumul pribegiei în Polonia, a tipărit primele cărți în limba română alternativ cu cele în limba greacă. De ce tipografie domnească? Pentru că cel care a investit în materialul tipografic atât de necesar imprimării primei traduceri a *Bibliei* de la 1688 a fost domnitorul Șerban Cantacuzino³.

După alegerea lui Mitrofan ca episcop al Buzăului, la 10 iunie 1691 (unde a păstorit până la moarte), ieromonahul Antim Ivireanul a preluat conducerea tipografiei domnești din București și a continuat munca lui Mitrofan. După 1694, tipografia din București s-a mutat la Snagov, unde

¹ Probabil este vorba de satul Cârstienești - Argeș, sat amintit în secolul al XVI-lea și dispărut în secolul al XVII-lea (Stoicescu, *op. cit.*, p. 178).

² Manea, *op. cit.*, p. 17-18.

³ Bădără, *op. cit.*, p. 62-63.

Antim a fost și stareț între anii 1696-1704. În anul 1701, activitatea tipografică s-a mutat din nou de la Snagov la București, unde s-a tipărit până la 1705, când Tipografia domnească a încetat să mai imprime, o dată cu numirea lui Antim Ivireanul ca episcop de Râmnic.

Din cele 27 de titluri care au ieșit de sub teascurile tipografiei domnești, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea păstrează câte un exemplar din *Biblia lui Șerban Cantacuzino*, de altfel, prima carte imprimată în această tipografie, și *Evanghelia greco-română*, 1693.

▪ **Biblia V.T. N.T. (română) București, 1688**

Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură: care s-au tălmăcit duple limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești / cu porunca ... luminatului domn Ioan Șerban Cantacuzino; și cu îndemnarea dumnealui Costandin Brâncoveanul. - (București: [Tip.Domnească] În Scaunul Mitropoliei Bucureștilor, 1688). - 2 col.; [4]f., p.1-918, 929-932: 1 il.; In folio mare (41,5 x 27 cm); 59 R (30 x 18 cm)¹

NOTE GENERALE

Conform *BRV* IV, există exemplare care au pe ultima foaie nepaginată 16 rânduri suplimentare, în care se precizează că traducerea s-a realizat după ediția *Septuagintei* de la Frankfurt din 1597.

Bibliologul Doru Bădără presupune că pentru foaia de titlu și ultimul caiet s-au tras tiraje diferite pentru o parte de exemplare, după decesul lui Șerban Cantacuzino. În realitate, imprimarea ediției oficiale a *Bibliei*, scoasă sub patronajul lui Șerban Cantacuzino, s-ar fi încheiat la sfârșitul lunii septembrie 1688. Difuzarea întregului tiraj neefectuându-se imediat, acest fapt a permis noului domn înscăunat să-și asocieze numele la acest act editorial. Astfel, versiunea brâncovenească apare cu datarea noiembrie 1688 și diferă de versiunea cantacuzină printr-o altă redactare a titlului și a epilogului.

¹ Cota: CRV XVII 7 V; *BRV* I - 86, p. 281-291; *Ibidem* IV - 86, p. 206-207; Râpă-Buicliu, *op.cit.*, p. 194-201; *Bibliografia românească veche: îmbogățită...*, nr. 172, p. 123-125.

După opinia cercetătorului D. Râpă-Buicliu, mitropolitul Teodosie este autorul celor două predoslovii, atribuite fals lui Șerban Cantacuzino și lui Dosithei, patriarhul Ierusalimului.

Numerotări greșite de paginație: p. 101 num. greșit 99 etc.

NOTE SPECIFICE

Exemplarul face parte din „tiraajul B” (versiunea brâncovenească), după titlu. Nu știm dacă are cele 16 rânduri suplimentare în epilog, deoarece ultima foaie nenumerotată lipsește.

LEGĂTURA: originală, din piele pe lemn, tipică de secol al XVII-lea: chenare bogat ornamentate, motive florale în colțuri și medalion; cotor cu cinci nervuri profilate; două închizători turnate în alamă.

STARE DE CONSERVARE: relativ bună; exemplar incomplet cu lipsă foaia [5] de la început, p. 919-928 și ultima foaie nenumerotată. Pagini îmbrunite, depozite ceară, forțături ulterioare din altă tipăritură, lipite peste cele originale. Legate invers: p.157-158 după p.159-160 și p.161-162 după p.163-164.

PROVENIENȚA: achiziție Melania Ionescu-Nicoară, București, 1980.

▪ Biblia N.T. Evanghelie (greacă, română) București, 1693

Thei'on kai hieron E'yagghelion, Hellēnoblakhikon, [...] = Sfântă și dumnezeiască Evanghelie, elinească și rumânească / cu a blagocestivului prealuminatului domn Ioan Constantin Basarab. - (București: [Tip.Domnească] Întru Sfânta Mitropolie a Ungrovlahiei: [Antim Ivireanul], 1693). - 2 col.; [5]f., 372 p.: il.; In folio (30 x 22 cm); 48 R (26 x 17 cm)¹

NOTE GENERALE

Reeditează textul *Evangheliei*, București, 1682. Ediție oferită în dar de Constantin Brâncoveanu.

¹ Cota: CRV XVII 8 IV; BRV I - 95, p. 328-335; Râpă-Buicliu, *op.cit.*, p. 207-208; *Bibliografia românească veche: îmbogățită...*, nr. 91, p. 75-76.

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: originală, din piele pe lemn; urme două închizători metalice.

STARE DE CONSERVARE: proastă; pagini inegale, îmbrunite cu depozite ceară, colțurile filelor îndoite.

EX-LIBRISURI: etichetă „Ex libris Brancovan” (coperta 1 interior).

PROVENIENȚA: achiziție Melania Ionescu-Nicoară, București, 1979.

Am amintit că, după anul 1694, Antim Ivireanul a mutat tipografia domnească de la București la Mănăstirea Snagov, aceasta nou-înființată tipografie fiind, de asemenea, proprietate domnească. Aici s-a imprimat efectiv între anii 1696, prima carte fiind *Orânduiala slujbei Sfinților Constantin și Elena*, și 1701, *Liturghierul grecesc și arăbesc*¹, după care întregul material tipografic a revenit la București.

▪ **Slujba Sfinților Constantin și Elena (română) Snagov, 1696**

Orânduiala slujbei [...] la ziua Sfinților slăviți, și [...] mari împărați Constantin și Elena / cu voia prealuminatului domn a toată Țara Românească Ioan Constantin Basarab Voievod. - (În Snagov: [Tip.Domnească din m-rea Snagov]: [Mihai Iștvanovici], 1696). - [4]f., 42 p.: il.; In - 4° (19 x 14 cm); 24 R (15,5 x 10 cm)²

NOTE GENERALE

Prima tipăritură realizată de Mihai Iștvanovici, format la școala lui Antim Ivireanul. Editor și prefațator: rob Mihai. Textul în slavonește și indicațiile în limba română.

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: ulterioară, din carton presat și cotor piele; ștanțe negre florale central și la colțuri (legătură restaurată).

¹ *BRV* I - 136, p. 423-433.

² Cota: CRV XVII 9 II; *BRV* I - 102, p. 341-343; *Ibidem* IV - 102, p. 208; Râpă-Buicliu, *op.cit.*, p. 208.

STARE DE CONSERVARE: bună; exemplar restaurat în anul 2000.

PROVENIENȚA: achiziție anticariat București.

▪ **Biblia N.T. Evanghelie (română) Snagov, 1697**

Sfântă și dumnezeiască Evanghelie / cu voia prealuminatului Domn Ioan Constantin Voievod. - Acum a doua oară tipărită și diortosită mai cu multă nevoie / de smeritul întru ermonahi Antim Ivireanul. - (Snagov: În Sfânta Mănăstire [Tip.Domnească], 1697). - 2 col.; [3], 180 f.: 4 il.; In folio (29,5 x 20,5 cm); 35 R (23,5 x 15 cm)¹

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: originală, tipică de secol al XVII-lea, din piele pe lemn, cu ornamente și urme două închizători.

STARE DE CONSERVARE: proastă; pagini îmbrunite, depozite ceară, foi rupte.

EX-LIBRISURI: etichetă „Ex libris Brancovan” (coperta 1 interior).

ÎNSEMNĂRI: *Invocațiune* - trei strofe semnate de preotul N. Dărvănescu, 1939 (cu cerneală violet, pe coperta 2 interior).

PROVENIENȚA: achiziție Melania Ionescu-Nicoară, București, 1979.

În 1691, Mitrofan, fostul episcop de Huși, a fost ales episcop de Buzău, înființând în sediul Episcopiei buzoiene o nouă tipografie domnească și continuându-și aici activitatea tipografică până în anul 1702. Patronul tipografiei este același Constantin Brâncoveanu, care urmărea, prin sporirea numărului tipografiilor, să asigure Bisericii Ortodoxe întreaga literatură liturgică atât de necesară clerului și românilor.

Astfel, din edițiile apărute la Buzău, 16 sunt de literatură liturgică, din care 10 sunt cărți de strană: *Apostolul*, *Mineiele* (1698), *Octoihul*, *Triodul*, *Penticostarul* și *Psaltirea*, mai puțin din această categorie, *Ceaslovul* și *Tipicul bisericesc*². Menționăm și alte ediții imprimate aici:

¹ Cota: CRV XVII 10 IV; BRV I - 103, p. 343-344; *Bibliografia românească veche: îmbogățită...*, nr. 92, p. 77 (alt exemplar cu ferecătură se află la Mănăstirea Cocoș, jud. Tulcea).

² Bădără, *op. cit.*, p. 72.

*Pravoslavnică mărturisire*¹ (1691) tradusă de Radu Greceanu, singura carte de literatură dogmatică, și *Învățătura de șapte taine* (1702) pentru preoți, în două ediții, pentru Țara Românească și pentru Moldova.

Triodul din 1700, prima tipăritură buzoiană care conține numele unui tipograf-gravor, Ioanichie Bacov, se păstrează și în colecțiile ICEM Tulcea.

▪ Triod (slavonă, română) Buzău, 1700

Triodion: ce să zice Tripeasneț / den porunca și toată cheltuiala prealuminatului domn Constantin Basarab Voievod. - care acum întâiu s-au tipărit. - (Buzău: În Sfânta Episcopie [Tip.Domnească], 1700). - 2 col.; [3]f., p.1-474, 656-709: il.; In folio mare (33 x 22 cm); 43 R (27,5 x 16,5 cm)²

NOTE GENERALE

Indicațiile Tipicului, Paremiile, Sinaxarele, Apostolul (p. 602), Rugăciunea pentru binecuvântarea salciei la Florii (p. 498) și alte rugăciuni (p. 560 - 563) sunt în românește, iar cântările și restul rugăciunilor în slavonește (cf. Buicliu).

NOTE SPECIFICE

LEGĂTURA: originală, din piele pe lemn, cu ornamente și urme închizători.

STARE DE CONSERVARE: proastă; exemplar incomplet cu lipsă p. 475-655 și p. 710-712; pagini îmbrunite, foi desprinse, margini file zdrențuite, forzațiuri din alte tipărituri. Legătura desprinsă.

ÎNSEMNĂRI: *Acest Triod cumpăratu-l-am eu Drăgușin, și l-am dat sfintei besearici den mahalaua / Radului vel hram pr[ea]p[o]d[oa]bna* Paraschiva, care iaste făcută de [...], cu / fâmeaia lui Ioana preoteasa, pentru pomeana părinților noștri / și a noastră. Ca să fie de slujba sfintei beseareci în veci. Iar cine o va înstrăina / den acea sfântă besearică, să fie*

¹ BRV I - 92, p. 321-324.

² Cota: CRV XVII 12 V; BRV I - 121, p. 402 - 409; D.Râpă-Buicliu, *Op. cit.*, p. 214-215.

* Cuvioasa

supt blestemul lui D[u]mnezeu. mart[ie], 7 dni, v[ă]l[eat] 7209 [1701] (însemnare de cumpărare și afurisenie, cu caractere chirilice, în josul pag. 1, 3, 5, 7, 9).

Și am scris această iscălire? pentru ca să știe că la / anul 1838, luna ian[ua]rie, 11 zioa marți seara pe la / 4 ceasuri din noapte s-au cutremurat pământul / foarte tare, în care s-au dărâmat multe bise/ rici și s-au făcut [...] eu scris-am [...] (însemnare inedită despre marele cutremur din estul Europei, pag. 295, cu caractere chirilice).

PROVENIENȚA: achiziție Melania Ionescu-Nicoară, București, 1980.

Însemnări cu privire la seismul din 11 ianuarie 1838, care a fost simțit în toată țara și a provocat mari daune, sunt consemnate pe filele mai multor cărți din colecțiile noastre. În ceea ce privește înregistrarea de mai sus, aceasta ar putea fi localizată în Banat ori undeva în sudul Transilvaniei, după ora menționată, la orele 4 dimineața, conform concluziilor cercetătorului Florian Dudaș, care afirmă că seismul a fost semnalat la ore diferite¹.

În concluzie, cărțile românești au circulat intens în toate teritoriile locuite de români, așa cum o dovedesc însemnările și proveniența lor. Numeroase cărți tipărite în secolul al XVIII-lea au fost conservate la bisericile de pe tot cuprinsul Dobrogei, iar numărul cărților imprimate după anul 1800 este, și astăzi, în biserici, mănăstiri și în alte instituții preponderent.

Lista cărților românești vechi - secolul al XVII-lea, păstrate în colecțiile ICEM Tulcea:

Carte românească de învățătură, Iași, 1643

Noul Testament, Bălgrad, 1648

Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652

Acatistul Născătoarei de Dumnezeu, Uniev, 1673

Biblia, București, 1688

Evanghelie greco-română, București, 1693

Orânduiala slujbei Sfinților Constantin și Elena, Snagov, 1696

Evanghelie, [ed. a 2-a], Snagov, 1697

¹ Florian Dudaș, *Însemnări pe bătrâne cărți de cult*, București, Editura Albatros, 1992, p. 120

Chiriadromion, Bălgrad, 1699

Triod, Buzău, 1700

Bibliografie

Andrescu, Ana, *Arta cărții (cartea românească în secolele XVI - XVII)*, București, Editura Integral, 1997

Bădără, Doru, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998

Bianu, I., Hodoș, N., Simonescu, D., *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, tom I-IV, București, 1903-1944

Bibliografia românească veche: îmbogățită și actualizată, vol. I (A-C), Târgoviște, Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească”, Târgoviște, 2004

Dudaș, Florian, *Însemnări pe bătrâne cărți de cult*, București, Editura Albatros, 1992

Manea, Lăcrămioara, *Însemnări consemnate pe cărți vechi românești*, „Biblioteca Bucureștilor”, VII, nr. 11, 2004, p.17 - 20

Mateescu, Tudor, *Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, nr. 9-10, 1975, p. 1124-1128

Morărescu, Dragoș, *Xilografi necunoscuți: Mihai Zugravu*, „Biblioteca”, 1-2, 1985, p. 54

Panaiteșcu, P.P., *Începuturile scrisului în limba română*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 117-190

Poenaru, Daniela, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973

Râpă-Buicliu, Dan, *Bibliografia românească veche. Additamenta I (1536-1830)*, Galați, Editura Alma, 2000

Simonescu, D., Buluță, Gh., *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981

Simonescu, D., Petrescu, V., *Târgoviștea - vechi centru tipografic românesc*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972

Stoicescu, Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. 1-2, editată de Mitropolia Olteniei, București, 1970

Șchiau, Octavian, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978

Zaharia, Petru, *100 de ani de presă tulceană (1879-1979)*, București, Întreprinderea poligrafică „Arta grafică”, 1979

**Ancien livre roumain (XVIIème siècle) dans les collections
de l'Institut de Recherches Eco-Muséales de Tulcea**

Résumé

Dans cet article on s'est proposé de décrire et de faire quelques considérations sur la collection d'ancien livre roumain du patrimoine de l'Institut de Recherches Eco-Muséales de Tulcea.

Le livre roumain a intensément circulé en Dobrudja, aussi malgré les vicissitudes d'une occupation ottomane qui a duré plus de quatre siècles et demie, et cela parce que les roumains de Dobrudja ont ressenti le besoin l'instruction spirituelle, accompli par l'édification d'écoles et d'églises dans la région beaucoup plus avant la Guerre d'Indépendance de 1877 à 1878.

On a constaté que la circulation et l'utilisation des livres en Dobrudja commence au moins au XVIIème siècle - c'est la date qu'on a trouvé dans les pages de quelques livres et qui ont été gardé jusqu'à présent dans certaines collections. L'Institut de Tulcea possède dix tomes d'ancien livre roumain du XVIIème siècle, dont six ont été imprimé en Valachie (Târgoviste - 1; Bucarest - 2; Snagov - 2; Buzău - 1), une en Moldavie (Iassy), deux en Transilvanie (Bălgrad) et une en Pologne, à Uniev. Les relations ont toujours été plus serrées avec la région de la Valachie grâce au voisinage, sur le côté le plus long de la province, avec le fleuve Danube, qui a fait rapprocher les Roumains. La majorité des publications sont en roumain sauf *L'Evangile greco-romaine*, Bucarest, 1693, avec un texte parallèle. Le plus ancien et *Sermon de Varlaam*, Iassy, 1643 et le dernier, en ordre chronologique, c'est *Triode* imprimé à Buzău, 1700. D'autres livres: *Le Nouveau Testament*, Bălgrad, 1648; *La Correction de la loi*, Târgoviște, 1652; *La Prière à la Vierge*, Uniev, 1673; *Bible*, Bucarest, 1688; *Evangile*, Snagov, 1697.